

УДК 658:620.9

Дзядикевич Ю.В.,
д.т.н., професор кафедри економіки та менеджменту
природокористування
Тернопільський національний економічний університет

ШЛЯХИ ГАРАНТУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Dziadykevych Yu.V.,
dr. sc. (techn.), professor of economics and
management department of natural resources
Ternopil National Economic University

WAYS OF GUARANTEEING ENERGY SECURITY IN UKRAINE

Постановка проблеми. Для забезпечення економічного росту в промислово розвинених країнах повинен бути випереджувальний розвиток енергетичного і транспортного комплексів. Функціонування усіх елементів життєдіяльності суспільства залежить від гарантованого забезпечення його енергетичними ресурсами. Саме тому енергетична безпека є однією з найважливіших складових економічної безпеки будь-якої держави. У зв'язку з тим, пошук шляхів для гарантування енергетичної безпеки нашої країни є дуже актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі вивчення чинників, які впливають на енергетичну безпеку, присвячені роботи Гейця В., Мазаракі А., Свтушевського В., Єрмілова С., Пабата А., Лойка В., Федорової В. та ін. Однак у роботах висвітлені лише окремі елементи, що впливають на енергетичну безпеку. Це зумовлює необхідність більш глибокого дослідження основних напрямів, які забезпечують вирішення проблем енергетичної безпеки України.

Постановка завдання. Метою роботи є здійснення аналізу стану енергетичної безпеки України, виявлення її проблем функціонування та окреслення шляхів гарантування стійкого розвитку економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Енергетична безпека є важливою складовою економічної та національної безпеки, оскільки вона є необхідною умовою існування й розвитку нашої країни. На сьогоднішній день відсутній єдиний підхід до визначення поняття «енергетична безпека». Аналізуючи різні літературні джерела [1-6], в яких приводиться визначення терміну «енергетична безпека», можна зробити висновок, що енергетична безпека - це спроможність держави забезпечити максимально надійне, технічно безпечне, екологічно прийнятне та обґрунтоване енергозабезпечення економіки й населення, а також формування та здійснення державної політики захисту національних інтересів у сфері енергетики без надмірного зовнішнього і внутрішнього тиску в сучасних і прогнозованих умовах.

Енергетична безпека – це такий стан захищеності галузей національного господарства та населення країни, який запобігає виникненню загроз щодо надійного забезпечення паливно-енергетичними ресурсами. Оцінка стану та рівня енергетичної безпеки має здійснюватися за допомогою низки показників, а саме: енергозабезпечення, енергетична залежність, економічна прийнятність і соціальна стабільність. Аналіз показників, які характеризують стан і рівень енергетичної безпеки України, свідчить про низьку енергоефективність національної економіки, що є серйозною загрозою для економічної безпеки держави. Ця загроза спричинена дією чинників, які гальмують розвиток паливно-енергетичного комплексу країни. Серед низки чинників є такі, що стосуються виключно енергетичного комплексу, а інші – характеризують вплив багаторівневого макросередовища [1-3].

До основних чинників, які зумовили критичний стан енергетичної безпеки, необхідно віднести:

- дефіцит інвестицій у всіх галузях паливно-енергетичного комплексу;
- надмірна політизація енергетичної сфери;
- недосконалість цінової, податкової та тарифної політики держави в енергетичній галузі;
- не сформованість конкурентного енергетичного ринку та відповідної ринкової інфраструктури;
- монопольне формування цін на енергоносії та визначення умов їх постачання Росією;
- деформованість структури виробництва та енергоспоживання;
- криза в сфері управління стратегічними запасами енергетичних ресурсів;
- прогресуюче відставання розвитку сировинної бази видобувних галузей паливно-енергетичного комплексу, зокрема газової та нафтової.

Усунення диспропорцій і проблем у паливно-енергетичному комплексі країни вимагає розробки виваженої та ефективної політики щодо забезпечення енергетичної безпеки, яка повинна охоплювати [4; 5]:

- розробку та реалізацію прозорої та дієвої нормативно-правової бази функціонування всіх галузей енергетики, що передбачає регулювання, координацію та контроль за діяльністю державних енергетичних систем, атомної енергетики і природних монополій;

- гарантованість і контроль з боку державних органів виконавчої влади та місцевих органів самоуправління щодо надійного енергозабезпечення всіх галузей економіки та населення в повному обсязі;

- створення економічних умов для забезпечення поставок енергоресурсів на внутрішні та зовнішні ринки;

- ефективне управління стратегічними запасами енергетичних ресурсів, яке передбачає: диверсифікацію постачання джерел енергоносіїв, запобігання нераціональному використанню енергоресурсів, узгодження темпів споживання вичерпних ресурсів із темпами освоєння поновлювальних джерел енергії, зростання частки атомної та гідроенергії у загальному балансі паливно-енергетичних ресурсів, перевірка якості та екологічної безпеки родовищ корисних копалин на відповідність до вимог законодавства та міжнародних стандартів;

- реалізація інвестиційної політики в національній енергетиці, що передбачає модернізацію застарілої технологічної бази паливно-енергетичного комплексу, розширення інфраструктури наукової, інженерно-технічної підтримки та супроводу експлуатації складного устаткування енергетичної галузі;

- встановлення технічних регламентів та розробка стандартів і нормативів безпеки й ефективності роботи енергетичних об'єктів і установок, а також розроблення механізму державного нагляду за їх дотриманням.

Таким чином, нездатність паливно-енергетичного комплексу задовольнити потреби галузей національного господарства і населення країни в енергоносіях, борги за спожиті паливно-енергетичні ресурси та подальше нагромадження проблем в енергетичній сфері можуть підірвати основи енергетичної безпеки та погіршити соціальну стабільність в Україні. Незважаючи на те, Україна має можливість досягнути високого рівня енергетичної безпеки. Для цього необхідно здійснювати системні та скоординовані дії на всіх рівнях влади в рамках виваженої державної енергетичної політики, а проведення енергозберігаючих заходів повинно бути пріоритетним державним завданням [7].

Ураховуючи складну сьогодишню ситуацію у сфері забезпечення енергетичної безпеки країни, важливе значення має процес удосконалення державного регулювання енергетики України, як однієї з основних складових національної економіки. Державне регулювання ототожнюється з державним управлінням, яке має регулятивний характер, що виявляється у наявності функції регулювання, яка наповнена організаційним змістом. Державне регулювання передбачає декілька варіантів майбутньої діяльності керованих об'єктів, при цьому створюється можливість їх ефективної діяльності [8].

Державне регулювання спрямоване на:

- задоволення суспільних і державних потреб і інтересів;
- організацію спільної діяльності та праці людей;
- реалізацію положень Конституції України, законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів;

- здійснення основних завдань держави, які направлені на захист інтересів усього суспільства, забезпечення громадського блага, підтримання порядку та виконання інших загально соціальних завдань.

У ринкових умовах господарювання державне регулювання енергетики є системою типових заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру. Державне регулювання енергетики, як важливої складової енергетичної безпеки України, здійснюється незалежними державними органами у межах діючого законодавства на суспільні відносини, що виникають під час задоволення енергетичних інтересів між будь – якими суб'єктами у державі [9].

Удосконалення державного регулювання може відбуватися двома основними напрямками. Перший – це покращення організаційної структури та функціонального наповнення органу державного регулювання енергетики. Другий - удосконалення нормативно-правової бази державного регулювання енергетики. Ці напрями дозволяють збалансувати інтереси виробників і постачальників паливно-енергетичних ресурсів, їх споживачів і держави [8; 10].

Державне регулювання в енергетичній галузі потребує вдосконалення у кожній із складових паливно-енергетичного комплексу, зокрема: електроенергетиці, ядерній енергетиці, нафтогазовій галузі, вугільній промисловості, теплоенергетиці, відновлювальних та нетрадиційних джерел енергії. У кожній із цих складових державне регулювання має своє значення та методи і цілі впливу.

Яскравим прикладом удосконалення державного регулювання енергетики є введення в дію Указом Президента України «Концепції вдосконалення державного регулювання природних монополій». Під природними монополіями прийнято розуміти «стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з суттєвим зменшенням витрат виробництва на одиницю товару із ростом обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), оскільки попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на дані товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги)».

Концепція спрямована на забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Концепція визначає проблеми та шляхи їх вирішення у сфері природних монополій, а це стосується й енергетики, оскільки більшість її складових є природними монополіями. Необхідно зазначити, що положення, викладені в Концепції, вирішують проблеми державного регулювання енергетики лише частково, а це погіршує стан енергетичної безпеки України.

Однак ці завдання неможливо виконати без вирішення такого питання як ліцензування. Державне регулювання в енергетичній сфері здійснюється шляхом видачі ліцензій на здійснення діяльності в сфері виробництва, передачі та постачання електричної енергії, комбінованого виробництва теплової та електричної енергії, виробництва теплової енергії на теплоелектростанціях та установках із використанням нетрадиційних або поновлюваних джерел енергії. Процедура видачі ліцензій повинна бути чітко врегульована законодавчими актами, бути прозорою і передбачуваною, щоб унеможливити негативну практику упередженої видачі ліцензій. Тільки в такому випадку буде забезпечуватися державний вплив і контроль за діяльністю природних монополій і суміжних ринків [8].

Важливим засобом державного регулювання в паливно-енергетичному комплексі є тарифоутворення. Метою державного регулювання тарифів в електроенергетиці є: захист споживачів від завищення ціни на електроенергію та створення механізму оптимального співвідношення економічних інтересів як з боку виробника електричної енергії, так і з боку споживачів електроенергії щодо забезпечення конкурентоспроможності продукції та рівня соціальної захищеності [8].

На сьогоднішній день в українській енергетиці має місце об'єднання двох видів діяльності – передача електроенергії місцевими мережами та постачання енергії однією юридичною особою, що приводить до перехресного субсидування однієї діяльності за рахунок іншої та до непрозорого тарифоутворення цих видів діяльності.

Тарифи повинні формуватися для всіх без виключення енергопостачальних компаній не за принципом суми витрат і прибутку, що спонукає суб'єктів господарювання до збільшення витрат задля підняття прибутку і не містить стимулів до здійснення інвестицій, а застосовувати для них механізм із встановленням норми прибутку на вкладені інвестиції та автоматичним корегуванням тарифів при зміні інфляційних чинників, а це призведе до зменшення експлуатаційних витрат [8].

Директивою Європарламенту щодо спільних правил для внутрішнього ринку електроенергії зазначено, що системи розподілу чи передачі енергії повинні експлуатуватися окремими юридичними особами, які мають вертикально інтегровані підприємства. Застосування такого механізму дозволить запровадити конкурентне середовище для постачання електроенергії, що приведе до зниження тарифів на електричну енергію та дасть змогу прозоро здійснювати тарифну політику підприємств, які передають електроенергію місцевими мережами [11].

Одночасно з удосконаленням державного регулювання енергетики необхідно вирішити питання підвищення тарифів на електроенергію для всіх категорій споживачів. Необхідно зазначити, що у країнах із ринковою економікою тарифи для побутових споживачів удвічі (а у деяких країнах – у тричі) вищі, ніж для промислових та інших споживачів і перехресного субсидіювання там не існує. Соціальний захист населення з низькими доходами забезпечується за рахунок таких джерел: адресної державної допомоги населенню з фондів енергокомпаній, які утворюються за рахунок надходжень від штрафів або з інших джерел [8].

Для ефективної реалізації державної енергетичної політики та вдосконалення суспільних відносин у енергетичній сфері, а також для забезпечення державної енергетичної безпеки необхідно розробити концепцію вдосконалення державного регулювання енергетики, яка повинна стати основою послідовного та системного вдосконалення державного регулювання енергетики України та водночас важливою ланкою у процесі забезпечення енергетичної безпеки країни.

Одним із напрямів підвищення енергетичної безпеки є співпраця України з країнами Євросоюзу, оскільки вона є ключовою транзитною країною у постачанні вуглеводнів до країн Європи. На європейські ринки територією України проходить близько 80% російського газу та 17% нафти [12], тому наша країна є важливим партнером для країн ЄС щодо гарантування безпеки, прозорості та надійності транзиту енергетичних ресурсів. Економіка країн ЄС суттєво залежить від стабільного постачання енергоресурсів із Росії та Центральної Азії і водночас від того, наскільки прозорою та комфортною для користувачів стане транзитна енергетична інфраструктура нашої держави. Поширення європейських енергетичних стандартів на українське законодавство дозволяє значно підвищити опір України до спроби політизувати міждержавні відносини у сфері енергетики, а вступ до загальноєвропейського ринку дозволить зменшити непрозорість газового ринку. Україна підписала та ратифікувала Енергетичну Хартію. Це дозволяє нашій країні мати доступ до відкритих енергетичних ринків країн ЄС, а також можливість вирішувати сучасні та перспективні питання енергозабезпечення [12].

Основними напрямками енергетичної політики України, які узгоджені з енергетичною політикою ЄС, повинні бути:

- впровадження економічно обґрунтованих енергетичних потреб із максимальним зниженням енергоємності національного продукту;
- забезпечення високого рівня безпеки та екологічної прийнятності енергетичних виробництв;
- підвищення ефективності виробництва, передачі й розподілу електричної та теплової енергії, енергозбереження в усіх галузях національного господарства;
- зменшення рівня залежності української економіки від імпорту енергоресурсів;
- оптимізація структури енергетичних балансів і збільшення частки поновлювальних джерел енергії в загальному енергоспоживанні;
- модернізація енергетичного виробництва з метою забезпечення його конкурентоспроможності;
- забезпечення енергетичної безпеки України.

До основних чинників, які гальмують процес створення засад для європейської інтеграції України, можна віднести: недостатній рівень економічного розвитку, нерозвиненість базових інститутів економіки і повільні темпи реформ, а також недосконалість, непрозорість і

нестабільність господарського законодавства, що породжує високий рівень корупції, вади податкової політики, тарифні обмеження у торгівлі з країнами ЄС, проблеми боргових зобов'язань та із захистом інтелектуальної власності. Крім того, спостерігається бюрократичне втручання в економічні процеси, що призводить до зменшення іноземних інвестицій.

У сфері електроенергетики Україна має розвинений енергетичний комплекс із виробництва та постачання електроенергії, який входить в об'єднану енергетичну систему України. Енергетична система має значні потужності, що використовуються для забезпечення власних потреб і експорту надлишку електроенергії, а також зв'язана з енергосистемами країн Центральної та Південної Європи. Функціонує оптовий ринок електроенергії з механізмами економічного регулювання. Спостерігається тенденція зростання експорту української електроенергії до країн ЄС.

У нафтогазовій галузі Україна має розвинуту мережу магістральних трубопроводів із підземними сховищами газу. Це може бути використано для транзиту нафти і природного газу з Каспійського регіону та Центральної Азії до країн ЄС. Україна має також досить потужну нафтопереробну промисловість. Розвідані запаси природного газу та нафти у майбутньому здатні збільшити частку власного палива в енергетичному балансі країни, а це відповідає принципам Енергетичної Хартії Євросоюзу, оскільки зменшує залежність країни від імпорту енергоносіїв [13].

Пріоритетним має стати комплекс заходів щодо приведення цін у відповідність до рівня покриття витрат і залучення необхідних інвестицій. Це вимагає відповідних змін до законодавства та нормативної бази, що дозволить інтегрувати ринки природного газу з різними ціновими політиками (для населення, теплокомуненерго, промисловості) та встановити єдину внутрішню ціну. Це відповідає європейській практиці. Такі зміни будуть сприяти утвердженню прозорого та конкурентного ціноутворення, а це приведе до ощадливого й ефективного використання енергії.

Україна має наполягати на підписанні розширеної угоди з Євросоюзом, яка стане основою для подальшої співпраці, а також сприятиме інтеграції до країн ЄС і розширенні контактів у галузі енергетики. Багатообіцяючим є розширення співробітництва між Україною та Євросоюзом у рамках програми «Східне партнерство».

Україна повинна виступити з новими ініціативами щодо забезпечення колективної енергетичної безпеки Європи, а саме:

- можливість використовувати у довільний період альтернативні джерела енергії;
- структура енергоспоживання повинна визначатися, виходячи з економічної та екологічної доцільності;
- виробництво палива та енергії має бути децентралізоване, а енергетичні потоки – роздрібнені;
- формування стратегічних резервів повинно бути універсальним;
- з метою підвищення гнучкості та стійкості систем енергопостачання мають бути виділені або створені резервні енергетичні потужності.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, енергетична безпека є однією з найважливіших проблем, розв'язання якої забезпечить сталий розвиток економіки як в Україні, так і в країнах Євросоюзу. Головними напрямками цієї проблеми є: зниження енергетичної залежності, підвищення енергетичної ефективності, забезпечення охорони довкілля та соціальної стабільності.

Література

1. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. – К. : НІСД. – 1997. – 144 с.
2. Користін О.Є. Економічна безпека : навч. підручник / О.Є.Користін. – К. : Алерта; КНТ; Центр учб. літ. – 2010. – 368 с.
3. Енергетична безпека України 2020: виклики, можливості, сценарії. – К. : УСПП. – 2011. – 25 с.
4. Лойко В.В. Енергетична безпека в контексті економічної безпеки [Електронний ресурс] / В.В. Лойко. – Режим доступу: <http://uipp.org.ua/uplo>
5. Пабат А. Сутність та основні поняття енергетичної безпеки як складової економічної безпеки / А. Пабат // Проблеми науки. – 2011. – № 8. – С. 26-30.

6. Сухін Є.І. Нетрадиційна енергетика як фактор економічної безпеки держави : автореф. дис... д-ра екон. наук: 21.04.01 / Є.І. Сухін ; Рада нац. безпеки та оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки. – К., 2005. – 38 с.
7. Євтушевський В. Фактори формування енергетичної безпеки України / В. Євтушевський, А. Кочединова // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2009. – С. 15-17.
8. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів / За ред. В.М. Гейця, А.А. Мазаракі. – К. : КНТУ. – 2008. – 389 с.
9. Єрмілов С. Енергетика України: макроекономічний і екологічний контекст [Електронний ресурс] / С. Єрмілов. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n41texts/yermilov.htm/>
10. Макагон Ю.В. Деякі аспекти реалізації політики енергозбереження в Україні / Ю.В. Макагон. – ДонНТУ. – 2012. – 200 с.
11. Шевцов А.І. Енергетика України на шляху до Європейської інтеграції : монографія / А.І. Шевцов, М.Г. Земляний, А.З. Дорошкевич. – Дніпропетровськ, 2004. – 148 с.
12. Енергетична безпека в Центральній та Східній Європі: в пошуках єдиного підходу / За ред. Ірини Коссе. – К. : Відродження. – 2013. – 34 с.
13. Закон України «Про ратифікацію Договору до Енергетичної Хартії та Протоколу до Енергетичної Хартії з питань енергетичної ефективності і суміжних екологічних аспектів». – К. : Відомості ВР від 6.02.1998 р. № 89/98 –ВР.

References

1. Shlemko, V.T., Binko, I.F. (1997), *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: sutnist i napriamky zabezpechennia* [The economic security of Ukraine: the nature and direction of ensuring], monograph, NISD, Kyiv, Ukraine, 144 p.
2. Korystin, O.Ye. (2010), *Ekonomichna bezpeka* [Economic security], tutorial, Alerta; KNT; *Tsentr uchbovoi literatury*, Kyiv, Ukraine, 368 p.
3. Energy Security of Ukraine 2020: challenges, opportunities, scenarios (2011), USPP, Kyiv, Ukraine, 25 p.
4. Loiko, V.V. Energy security in the context of economic security, available at: <http://uipp.org.ua/uplo>
5. Pabat, A. (2011), "The essence and the basic concepts of energy security as a component of economic security", *Problemy nauky*, Kyiv, Ukraine, no 8, pp. 26-30.
6. Sukhin, Ye.I. (2005), "Untraditional energy as a factor of economic security of the state", Thesis abstract for Dr. Sc. (Econ.), 21.04.01, *Rada natsionalnoyi bezpeky ta oborony Ukrainy*, NIPIS, Kyiv, Ukraine, 38 p.
7. Yevtushevskiy, V., Kochedynova, A. (2011), "Factors of forming energy security in Ukraine", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka*, pp. 15-17.
8. Heiets, V.M., Mazaraki, A.A. (2008), *Priorytety natsionalnoho ekonomichnoho rozvytku v konteksti hlobalizatsiinykh vyklykiv* [Priorities for the national economic development in the context of globalization challenges], KNTU, Kyiv, Ukraine, 389 p.
9. Yermilov, S. Power engineering in Ukraine: Macroeconomic and ecological context, available at: <http://www.ji.lviv.ua/n41texts/yermilov.htm/>
10. Makahon, Yu.V. (2012), *Deiaki aspekty realizatsii polityky enerhozberezhennia v Ukraini* [Some aspects of the implementation energy saving policy in Ukraine], DonNTU, Kyiv, Ukraine, 200 p.
11. Shevtsov, A.I., Zemlianyi, M.H., Doroshkevych, A.Z. (2004), *Enerhetyka Ukrainy na shliakhu do Yevropeiskoi intehratsii* [Power engineering in Ukraine towards European integration], monograph, Dnipropetrovsk, Ukraine, 148 p.
12. Kosse, I. (2013), *Enerhetychna bezpeka v Tsentralnii ta Skhidnii Yevropi: v poshukakh yedynoho pidkhodu* [Energy Security in the Central and Eastern Europe in search of the unified approach], Vidrozhennia, Kyiv, Ukraine, 34 p.
13. The Law of Ukraine "On ratification of the Energy Charter Treaty and the Energy Charter Protocol on Energy Efficiency and Related Environmental Aspects", Kyiv, Ukraine, News of Supreme Council from 6.02.1998, No 89/98 – Supreme Council.